

Nog eens: kwaliteit en kwantiteit

Repliek op de commentaren van De Boer, Bosch en Smaling

Harrie Jansen*

In de commentaren van Adri Smaling, Fijje de Boer en Reinoud Bosch komen verschillende thema's aan de orde die lang niet altijd te maken hebben met de vraag wat kwalitatief onderzoek kwalitatief maakt. Mijn essay is bedoeld als een pleidooi voor verheldering en specificatie in de methodologische verantwoording van kwalitatief onderzoek. Een theoretische belemmering die ik daarbij zie, is de wijdverbreide identificatie van alle kwalitatief onderzoek met *grounded theory* (GT). Het meeste kwalitatieve onderzoek is echter geen GT-onderzoek en krijgt daardoor weinig passende methodologische aandacht en onderbouwing. Daarnaast krijgt het begrip 'kwalitatief' in de identificatie met GT een heel andere betekenis dan gebruikelijk is in de algemene methodologie en in het algemene spraakgebruik. Een ideologische belemmering ten gevolge van de identificatie met GT is de verbinding van specifieke wereldbeschouwelijke standpunten met kwalitatief onderzoek en andere met kwantitatief onderzoek. Dit leidt tot methodologisch moralisme: kwalitatief is moreel beter, humaner, dan kwantitatief. Mijn voorstel is om de begrippen en het onderscheid tussen kwalitatief en kwantitatief empirisch onderzoek puur methodologisch te ontwikkelen, uitgaande van de 'letterlijke' betekenissen die in Van Dale staan.

Het methodologische belang van filosofische of levensbeschouwelijke uitgangspunten

Filosofische en ideologische vooronderstellingen of standpunten zijn natuurlijk van grote invloed op de keuze van het onderwerp voor een onderzoek en de probleemstelling met betrekking tot het gekozen onderwerp. Maar methodologie is theorie over de weg waarlangs beoogde kennis kan worden bereikt en verantwoord. Die weg begint pas als op basis van het onderwerp en de probleemstelling het kennisdoel is geformuleerd: wat wil je te weten komen over wat?

Bosch en Smaling zijn het niet eens met deze scheiding van methoden en wereldbeschouwing. Smaling geeft het voorbeeld dat de keuze voor het open interview gemotiveerd kan zijn door een mensbeeld waarin de mens vooral als interpreterend wordt gezien. Dat zou inderdaad kunnen, maar dit is geen *methodologische* verantwoording. Die moet gebaseerd zijn op het kennisdoel: wat wil je precies weten over wat? Dat kennisdoel moet analytisch goed worden onderscheiden van externe doelstellingen, zoals belangen, motieven en behoeften van onderzoekers

* Harrie Jansen is socioloog, en gepensioneerd als docent medische sociologie aan de Erasmus Universiteit en als onderzoekscoördinator op het onderzoeksbureau IVO in Rotterdam. E-mail: hj.kwalon@gmail.com.

en hun opdrachtgevers, al zullen die altijd een rol spelen bij het ontwerp en de uitvoering van een onderzoek. Overigens zullen er weinig onderzoekers zijn die de mens niet zien als een interpreterend subject. Maar dat betekent toch niet dat zij in elk onderzoek moeten vragen naar interpretaties in eigen woorden van respondenten en dat zij geen attitudemetingen mogen doen met zevenpunts Likert-schaaltjes?

De vraag naar vooronderstellingen spitst zich bij De Boer en Bosch toe op mijn vermeende positivisme. Daar wil ik graag op ingaan omdat kwalitatief onderzoek vaak wordt gepresenteerd als tegenpool van positivisme. Voor mij is *elk* empirisch wetenschappelijk onderzoek om twee redenen positivistisch. Op de eerste plaats omdat elk empirisch onderzoek veronderstelt dat je gelooft dat er iets bestaat (ontologie) en dat je daar ook nog iets zinnigs over te weten kunt komen door zintuiglijke waarnemingen te doen (epistemologie). Op de tweede plaats moet je de conclusies kunnen verantwoorden aan collega-wetenschappers en dat vereist dat de geleverde kennis pas voor waar kan worden geaccepteerd als deze volgens gereguleerde principes en procedures – die geaccepteerd zijn door de wetenschappelijke gemeenschap – is verkregen (De Boers aan Bryman ontleende definitie van positivisme). Dus als empirisch onderzoeker ben ik positivist; maar ik ben ook sociaal constructivist (kennis is een sociaal gestructureerd product) en bovendien agnost.

Interpretatie van interpretatie

Maso's bespreking van de begrippen kwalitatief en kwantitatief heb ik gemist, zoals Smaling terecht opmerkt, maar de informatie van Smaling hierover brengt niet veel nieuws. Uiteindelijk herhaalt Smaling in zijn slot het probleem waarmee ik begon. Zijn minimale typering van kwalitatief onderzoek (open dataverzameling van betekenissen die mensen aan hun wereld geven en een analyse in natuurlijke taal) is gebaseerd op de vooronderstelling dat je de 'aard' van sociale verschijnselen alleen kunt leren kennen door te luisteren naar wat mensen er zelf over zeggen in open interviews of in informele interviews naar aanleiding van observaties. Maar het is de taak van de onderzoeker om zelf het gedrag en de woorden van respondenten wetenschappelijk te analyseren en interpreteren; hier ben ik het eens met Strauss, zoals geciteerd door De Boer. En de wetenschappelijke interpretatie door de onderzoeker is wat mij betreft een liefst systematische en voor collega-wetenschappers navolgbare vertaling van data (interviewtekst) naar theorie. In termen van Bosch is dit waarschijnlijk 'ouderwets positivistisch'.

Onderzoek of analyse?

De Boer concludeert dat ik het eigenlijk niet heb over onderzoek, maar alleen over analyse. Dat is niet mijn bedoeling. Maar het is wel zo dat in mijn opvatting de wijze van dataverzameling niet intrinsiek verbonden is met kwalitatief of kwantitatief onderzoek. In de strategie van GT is alles gericht op verzadiging van begrip/categorieën door telkens nieuwe data te verzamelen, met het idee dat er uit-

eindelijk een universeel geldig en verzadigd begrip wordt geproduceerd. Maar in bijvoorbeeld een kwalitatieve survey beperkt de geldigheidsdoelstelling zich tot een specifieke empirisch gedefinieerde populatie. Verder beperk ik mij tot methodologie voor één empirische cyclus. Dat is het speelveld waar kwalitatieve en/of kwantitatieve stappen worden genomen. De opeenvolging van empirische cycli of de relatie tussen deelonderzoeken binnen een casestudy ligt buiten het bereik van dit essay. De afbakening van analyse ten opzichte van dataproductie en theorievorming is gecompliceerd in exploratief iteratief onderzoek als GT, maar ook dat terzijde.

Categorieën

De term ‘categorie’ wordt in GT vaak gebruikt als algemene aanduiding voor de trefwoorden die als codes worden gebruikt. Bosch heeft gelijk dat mijn gebruik van categorie voor waarde van een dimensie daarom verwarrend kan zijn. ‘Kenmerk’ is hier dan wellicht beter, met de aantekening dat het een kwalitatieve waarde op een dimensie is en niet de dimensie zelf.

Opnieuw: wat maakt onderzoek kwalitatief?

Net als in de besproken literatuur worden in de commentaren specifieke kenmerken van GT-onderzoek voorgesteld als specifiek voor kwalitatief onderzoek (versus kwantitatief). Op mijn stelling ‘kwalitatief onderzoek is onderzoek naar relevante categorieën’ reageert Bosch met de stelling dat ‘relevantie’ een kwantitatieve dimensie is, want kenmerken kunnen meer of minder relevant zijn. Maar het gaat erom dat in kwalitatief onderzoek alleen relevante verschillende waarden op dimensies worden onderscheiden. En relevant betekent dan: verschil makend voor de karakterisering of verklaring van een object van onderzoek. Dat geldt ook voor dimensies die elders als gradueel worden opgevat. Ik gaf het voorbeeld van lichaamslengte.

Leeftijd is ook een handig voorbeeld omdat dit in bijna elk kwantitatief onderzoek in eerste instantie wordt gemeten in aantal jaren of dagen. Maar in de analyse wordt vervolgens heel vaak een indeling gemaakt in categorieën van verschillende tijdsduur op basis van inhoudelijk theoretische relevantie. Neem een simpel voorbeeld: je wilt weten waarom sommige jonge kinderen vroeg dik worden en andere niet. Volgens je theorie zal dat mede afhankelijk zijn van de cognitieve ontwikkelingsfase, zoals beschreven door Piaget. Maar je hebt in je onderzoek geen gelegenheid om die ontwikkelingsfase vast te stellen, of je hebt er pas later aan gedacht dat dit een relevante factor zou kunnen zijn. Daarom gebruik je de leeftijd als indicator en verdeelt deze in: 0-2, 2-7, 7-12 en 12+ jaar. Je benoemt de leeftijdscategorieën nu als ontwikkelingsfasen en je hercodeert de dimensie naar 1, 2, 3 en 4, waarbij 1 staat voor ‘sensomotorisch’. (NB De cijfers staan nu voor woorden.) Nu is de graduele dimensie leeftijd omgezet in een categorale dimensie: cognitieve werkwijze met vier waarden. Zo doet men dat vaker in kwantitatief onderzoek omdat gradaties in zogenoemde ‘achtergrondvariabelen’ weinig verkla-

ringskracht hebben als je ze in de analyse behandelt als continuüm. Dat is anders dan in de fysica met $e = mc^2$. De waarden op een graduele dimensie zijn in sociaal-wetenschappelijk onderzoek bijna nooit op zichzelf theoretisch of praktisch relevant. Het gaat in kwantitatief onderzoek altijd om de numerieke verdeling van een populatie en de plaats van eenheden in de rangorde. In kwalitatief onderzoek gaat het steeds om de betekenis van elke waarde(/categorie).

Ook Smaling mist deze pointe. Hij citeert Blumers bewering dat met enige inventiviteit altijd wel een kwantitatieve dimensie van een kwalitatief item kan worden gemaakt, wat overeenkomt met de vaker gehoorde stelling (onder andere Babbie, 1989) dat elke onderzoeksvraag kan worden vertaald naar een vraag over waarschijnlijkheidsrelaties tussen variabelen (= gradaties). Dat kun je dan met recht kwantificerend onderzoek noemen. Maar in kwalitatief onderzoek doe je dat dus juist niet; eerder andersom: proberen om uit te vinden wat de relevante onderscheidingen zijn op een 'variabele' die hier liever 'dimensie' wordt genoemd (voorbeeld hierboven). En als het gaat om relaties tussen dimensies volgen de kwalitatieve typologieconstructie en de kwalitatieve configuratieanalyse andere regels dan kwantitatieve schaalconstructie, cluster- en correlatieanalyse.

Tot slot: de logische structuur en de verantwoording van kwalitatief onderzoek

Kwalitatief onderzoek zoekt naar kwalitatieve onderscheidingen (diversiteit) tussen eenheden op één of meer dimensies met betrekking tot een bepaald probleem. De wetenschappelijke functie van een kwalitatief onderzoek kan beschrijvend of verklarend zijn.

Centraal in het onderzoeksproces staat de kenmerkenruimte die het resultaat kan zijn van (a) gedetailleerde operationalisering van een theoretisch model of (b) een exploratieve iteratie van dataverzameling en codering die gestuurd wordt vanuit één of enkele abstracte 'sensitizing' begrippen die al doende verder gespecificeerd worden.

In alle gevallen is een nauwkeurige dimensionele analyse (Schatzman, 1991; Caron & Bowers, 2000) noodzakelijk om de logische structuur van de kenmerkenruimte te bepalen en inconsistenties op te lossen door herordening van categorieën en/of door nieuwe data te verzamelen. De kenmerkenruimte, in het Engels *property space* (Becker, 1998) en in het Duits *Merkmalsraum* (Kelle & Kluge, 2010) is opgebouwd uit dimensies met minstens twee waarden (kenmerken) per dimensie.

De analyse van de kenmerkenruimte kan kenmerkgericht en/of eenheid(/gevals)gericht zijn. In de kenmerkgerichte analyse, die ook theoriegericht genoemd kan worden, wordt gezocht naar een overkoepelend begrip dat alle diversiteiten overstijgt en omvat. Dit is de weg van de gefundeerde theorie.

In de eenheid- (of gevals)gerichte analyse wordt primair gekeken welke kenmerkpatronen empirisch in de steekproef voorkomen. Men spreekt hier wel van configuratieanalyse, waarbij in complexe gevallen gebruik gemaakt wordt van booleaanse algebra (Caramani, 2009). Vervolgens wordt gezocht naar een adequate

benoeming (= theoretische interpretatie) van die patronen als typen. Dit is de weg van de empirische typologieconstructie.

Bij elke dimensie en elke verdere stap in typologie- en/of begripsontwikkeling kunnen ook relaties worden onderzocht met externe omstandigheden en gebeurtenissen, waarbij voorwaardelijke analyses kunnen worden uitgevoerd

Zowel de GT-route als de empirische typologie (ET)-route kan stapsgewijze per dimensie worden afgelegd en er kan voor meer of minder stappen worden gekozen, afhankelijk van theoretische, praktische en andere doelstellingen of beperkingen.

De geschetste formele structuur van het onderzoeksproces biedt een logisch kader voor de verantwoording van een kwalitatief onderzoek, aan de hand van de stappen die ik ook eerder heb beschreven (Jansen, 2010, 2011a, 2011b). De logica van elke stap is tegelijk een voorschrift voor de verantwoording. Bij de verantwoording kan per onderzoek worden nagegaan welke kwalitatieve stappen worden genomen en of dat op een consistente manier gebeurt en hetzelfde voor de kwantitatieve stappen; immers, niet elk onderzoek is helemaal kwalitatief of kwantitatief.

Literatuur

- Babbie, E. (1989). *The practice of social research* (5 ed.). Belmont, CA: Wadsworth.
- Becker, H. (1998). *Tricks of the trade. How to think about your research while you're doing it*. Chicago: University of Chicago Press.
- Caramani, D. (2009). *Introduction to the comparative method with Boolean algebra* (Vol. 158). Los Angeles: Sage.
- Caron, C.D. & Bowers, J. (2000). Methods and application of dimensional analysis: a contribution to concept and knowledge development in nursing. In B.L. Rodgers & K.A. Knafelz (Eds.), *Concept development in nursing* (pp. 285-318). Philadelphia: W.B. Saunders Co.
- Jansen, H. (2010). The logic of qualitative survey research and its position in the field of social research methods. *Forum Qualitative Sozialforschung/Forum: Qualitative Social Research [On-line Journal]*, 11(2), Art. 11.
- Jansen, H. (2011a). De kwalitatieve survey; onderzoek naar verscheidenheid. In F. de Boer & A. Smaling (red.), *Benaderingen in kwalitatief onderzoek* (pp. 179-188). Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Jansen, H. (2011b). Typologieconstructie: tussen euforie en empirie. *KWALON*, 16(3), 8-16.
- Kelle, U. & Kluge, S. (2010). *Vom Einzelfall zum Typus. Fallvergleich und Fallkontrastierung in der qualitativen Sozialforschung* (2nd ed.). Wiesbaden: VS Verlag.
- Schatzman, L. (1991). Dimensional analysis: notes on an alternative approach to the grounding of theory. In D.R. Maines (Ed.), *Social organization and social process: Essays in honor of Anselm Strauss* (pp. 303-14). New York: Aldine de Gruyter.